



3 ЁШГАЧА БЎЛГАН БОЛАЛАРНИНГ ПСИХОМОТОР ТАРАҚҚИЁТИ

Рўзиева Болибуви Олимовна

ALFRAGANUS UNIVERSITY

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10591886>

ARTICLE INFO

Received: 23th January 2024

Accepted: 29th January 2024

Online: 30th January 2024

KEY WORDS

ABSTRACT

Илк ёшдаги болалар жисмоний жиҳатдан тез ривожланиши билан бирга психик жиҳатдан тез ривожланадилар. Боланинг 1 ёшли даври унинг психикасининг тез суратлар билан ўсиши давридир. Гўдак болалар психикасини ривожланиши биринчидан анализаторларнинг такомиллашуви билан боғлиқ бўлса, иккинчидан мустақил ҳаракатларнинг ўсиши билан боғлиқдир. Бола психикасини ўсишининг унинг ҳаракатларини ўсишидан ажратиб бўлмайди. Бола дастлаб ўз танасининг ҳаракатини эплаштирадиган бўлиб қолади, сўнгра атрофдаги нарсаларнинг ушлаб ҳаракат қиладиган бўлади, бу ҳаракатлар эса боланинг асаб тизимининг ва психикасининг ўсишига ёрдам беради. Бола янги туғилган чақалоқлик даврида (тахминан 2 ойгача) унинг фаолияти фақат энг зарур органик эҳтиёжларни қондириш билан (20 соатга яқин уйку) чекланади. Бола узоқ ухлаш туфайли энергиясининг асосий қисмини тез ўсишга жисмоний жиҳатдан ривожланишига сарф этади. 6-7 ойларда тақлид қилиш ҳаракатлари пайдо бўлади. Бола психикасининг тараққиётида тақлиднинг роли жуда каттадир. Бола жуда кўп ҳаракатларни ва нутқни асосан тақлид қилиш оркали ўзлаштириб олади. Масалан: чапак-чапак-деб такрорлаб туриб чапак чалинса, бола шу сўз айтилиши билан чапак чаладиган бўлади. Оғир касалликка учрамай, жисмоний жиҳатдан соғлом ўсган бола 9-10 ойлик бўлганида юра бошлайди. Боланинг мустақил тарзда юра бошлаши унинг ҳаётида ғоят катта ходисадир. Бола юра бошлагандан сўнг унинг психик тараққиёти учун жуда катта имкониятлар юзага келади, юра бошлаган боланинг фаоллиги кун сайин ортиб, эркин ҳаракат қилиши доираси кенгайди. Бу эса идрок доирасининг кенгайтириб, мазмундор бўлишига ёрдам беради [1].

Шундай қилиб, илк ёшдаги боланинг психикаси унинг эркин ҳаракатлари учун кулай шароит яратиш керак. Бола ҳаракатларини чеклаш эса психикасининг нормал ривожланишига зарар етказиши мумкин. Болани гўдаклик давридан бошлаб барча психик жараёнларни, билиш жараёнлари нормал тараққий эта бошлайди. Бу даврда болада ихтиёрсиз диққат шаклланади. Бола туғилган пайтларда унинг эътиборини асосан



Ўзининг органик эhtiёжларини қондирадиган нарсалар жалб қилади. Бола 3-4 ойлигидан бошлаб ҳаракатда бўлган яркирок, товуш чиқадиган нарсалар боланинг диққатини кўпроқ жалб эта бошлайди. Аста-секин болада диққатнинг барқарорлиги ортиб боради. Бадан анализаторларининг фаолияти туфайли, бола иссиқ-совуқни сезади. Янги туғилган чақалоқ баданининг сезгирлиги катталарникидан кучлироқ бўлади, яъни температурасининг кескин ўзгариши болага тез таъсир этади. Янги туғилган бола теvarак-атрофдаги оламни катталар сингари идрок қила бошлайди. Унинг идроки жуда элементар бўлиб, ёши, тажрибаси, билимлари орта борган сайин ўсиб боради. Айрим сезгиларни бир бутун қилиб боғлайдиган шартли рефлекслар вужудга келиши натижасида бола нарсани яхлит ҳолида идрок қила бошлайди. Чунончи, бола туғилган кунидан бошлаб онасининг овозини эшитади, баданига онасининг қўли текканини сезади, онасининг афтини кўради. Ана шу тарқоқ таассуротлар аста-секин бир бутун образ бўлиб бирлашади ва бола кўз ўнгида онанинг образи пайдо бўлади [2].

Боланинг ҳаракатлари орта борган сари идроки ҳам ўсиб боради. Бола теvarак атрофдаги нарсаларни фаол ҳаракат қилиши билан билиб олади. Унда теvarак атрофдаги нарсаларга қизиқиш пайдо бўлади. Илк ёшли даврда мураккаб психик жараёнлардан тафаккур элементлари ҳам юзага кела бошлайди. Бола 6 ойлигида нутқсиз тафаккур элементлари пайдо бўлади. Ҳар бир нарсани фикрлашни тақозо қилади. Бола бирор янги нарсани билиши билан уни кўрган нарсалари билан таққослайди, уларнинг бир-бирига ўхшашлигини ёки фарқини белгилаб олади. Нутқ пайдо бўлиши ва ўсиши билан боланинг тафаккури янада ўсади, нутқ пайдо бўлишидан олдин бола тайёргарлик босқичини ўтайди [3]. Тайёргарлик даврида боланинг овоз аппарати такомиллашади. Боланинг дастлабки кундаги йиғисиёқ унинг нафас олиш аппаратини, томоқ мускулларини ва овоз пардаларини машқ қилдиради, бу эса нутқ аппаратининг ишлаши учун зарур. Болада 2-3 ойлик бўлганда йиғлашдан ташқари ҳатти-ҳаракатлар пайдо бўлади. Агар бола соғлом, қорни тўқ бўлса, ҳеч бир нарса уни безовта қилмайди, у анчагина вақтгача «г», «к», «х» каби товушларни талаффуз қилиб ётади. Бола 3 ойлигида «гув-гувлаш» даври бошланади, у «ачу-гув-гув» каби товушлар чиқаради. Бола 4-5 ойлик бўлганида чуғур-чуғур қила бошлайди. Энди у товушларнинг қисқа ва узиб-узиб талаффуз қилмасдан балки оҳангдор қилиб талаффуз қилади. Шундан сўнг бола «да», «ма», «ра-ла» сингари айрим буғинларни талаффуз этади. Бола 8 ойлик бўлганида катталарнинг гапини тушуна бошлайди. Бола 9-10 ойлик бўлганида бирор нарсани ифодаловчи сўз айтилса, болада шу нарса тўғрисида тасаввур пайдо бўлади. Нутқнинг ўсиши болада фикрлаш жараёнларининг ривожланишини тезлаштиради. Сўз нарсаларни бир-бири билан таққослашга, уларнинг ўхшашлигини ва фарқини белгилашга, аввалги тажрибага асосланиб нарсани фикрлашга ёрдам беради. Сўз ёрдами билан бола умумлаштиришга ўрганади. Энг даслабки умумлаштириш бола 9-10 ойга тўлганда пайдо бўлади. Боладаги тафаккурнинг тараққиёти нутқ билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ривожланади. Бола 1 ёшга кирганда 10-20 сўз зонасига эга бўлади. Бола «ада, буви, нанна, ашша, умма, ойи, ана, ака, амма» каби сўзларни талаффуз қила бошлайди. Бола аввало, ўз атрофидаги нарсаларнинг номини билдирадиган сўзларни ўрганади. Бола одатда бир сўзни ўзининг истагини билдириш учун ишлата бошлайди. Масалан: «ойи» деган сўзи - «ойи мени кўтар», «ойи қорним оч»



деган маъноларни билдиради. Бола нутқининг ўсиши кўп жиҳатдан катталарга боғлиқ. Бола катталарнинг сўзига тақлид билан қанчалик кўп гаплашиши, улар талаффуз қилган гапларнинг қанчалик тўғри, аниқ, ифодали бўлиши бола нутқининг тараққиётида катта роль уйнайди. Илк ёшли даврдан бошлаб болада турли хил ҳис-туйғулар юзага кела бошлайди [3].

Организмнинг ҳаёти ва тараққиёти учун мутлақо зарур бўлган табиий эҳтиёжлар туфайли болада дастлабки ҳислар пайдо бўлади. Гўдаклик даврида болада келажак ирода жараёнларининг куртаклари пайдо бўлади. Булар ирода жараёнларининг фақат айрим элементлари бўлса ҳам, лекин иродасининг ўсиши учун катта аҳамиятга эга. Бола ўзини эплай оладиган пайтидан бошлаб, унда ирода ўса бошлайди. Бу эса боланинг ихтиёрсиз ҳаракатлари билан бир қаторда ихтиёрий ҳаракатлар қилишга ҳам имкон беради. Бола 6 ойликка тўлгунча унда дастлабки ихтиёрий ҳаракатлар яъни, талпиниш, уйинчоқлар ўйнаш, уларни улоқтириш, олиб келишга ҳаракат қилиб интилиш ва ҳ.к юзага келади. Бола 6 ойга тўлганидан кейин унда катталарнинг ҳаракатларига тақлид қилиш катта роль уйнайди. Бола 7-8 ойлик бўлганида унинг ҳаракатлари мураккаблашади - бола эмаклашга, ўрнидан туришга ҳаракат қилади. Булар ихтиёрий ҳаракатлардир. Болада иродали ҳаракатларнинг асосий элементларини юра бошлаган пайтида кўришимиз мумкин. Бунинг учун боланинг биринчи қадамини кўздан кечиришнинг ўзи kifоя.

Бола ўрнидан туриб олади-ю, лекин қалтираб туради, чунки унинг оёқлари хали кучсиз, ўз гавдасини кўтара олмайди. Қадам ташламокчи бўлади-ю, лекин йиқилишдан қўрқади. Нихоят, у аранг биринчи қадамини қўяди, мувозанатни йўқотиб, ўзини ушлай олмайди, йиқилади, қўркиб кетади. У яна туриб юрмокчи бўлади, лекин яна йиқилишдан қўрқади. Болада «мотивлар кураши» бир оз вақт давом этади, сўнгра у иккинчи қадамни қўяди. Хали унда қўрқиш ҳисси тугагани йўқ, бутун кучини йиғиб, бу ҳиссни енгишга, қийинчиликка бардош беришга интилади. Нихоят бу қийинчиликларни енгиб, ўзи мақсадга эришади. Боланинг иродаси мана шундай фаол фаолият йўли билан қийинчиликларни енгиш йўли билан ўсади. Боланинг нутқи ўсиб борган сари ақли ҳам тез ўсади, натижада иродавий жараёнларнинг янада тараққий этишига йўл очилади. Энди бола ўз ҳаракатларининг мақсадини яхшироқ англайдиган бўлиб қолади, катталарнинг айтганини қилади, катталарнинг гапига қулоқ солади. Унчалик мураккаб бўлмаган илтимосларни бажаради. Мана шуларнинг ҳаммаси ироданинг ўсишига ёрдам беради. Шундай қилиб, илк ёшдаги боланинг психик жараёнлари унинг фаол фаолияти, турли туман ҳаракатлари, ўз атрофидаги нарсаларнинг кўпроқ билиб олиши жараёнида ривожланиб борар экан, келгуси бу психик жараёнларининг янада тараққий эттириш, шакллантириш мактабгача тарбия муассасаларида ишловчи педагогларнинг, тарбиячиларнинг ва ота-оналарнинг энг муҳим вазифаларидан биридир [4].

References:

1. Ахутина Т.В. Нейропсихологический анализ индивидуальных различий у детей: параметры оценки. Нейропсихология и психофизиология индивидуальных различий /



Ахутина Т.В., Яблокова Л.В., Полонская Н.Н. под ред. Хомской Е.Д., Москвиной В.А. М.: Оренбург, 2000. С. 132-152.

2. Глозман Ж.М. Нейропсихология детского возраста: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Академия, 2009. 272 с.

3. Abramova O. Assessment of infants for the 3-years old outcome prediction. / Kogan B., Abramova O. //System Psychology and Sociology. 2012 (№6) P. 66-72

4. Abramova O. Special features of neuropsychological evaluation of young children. / Abramova O, Kogan B // Neurology Bulletin. Kazan, 2011. V. 43, № 3. P 55-61.